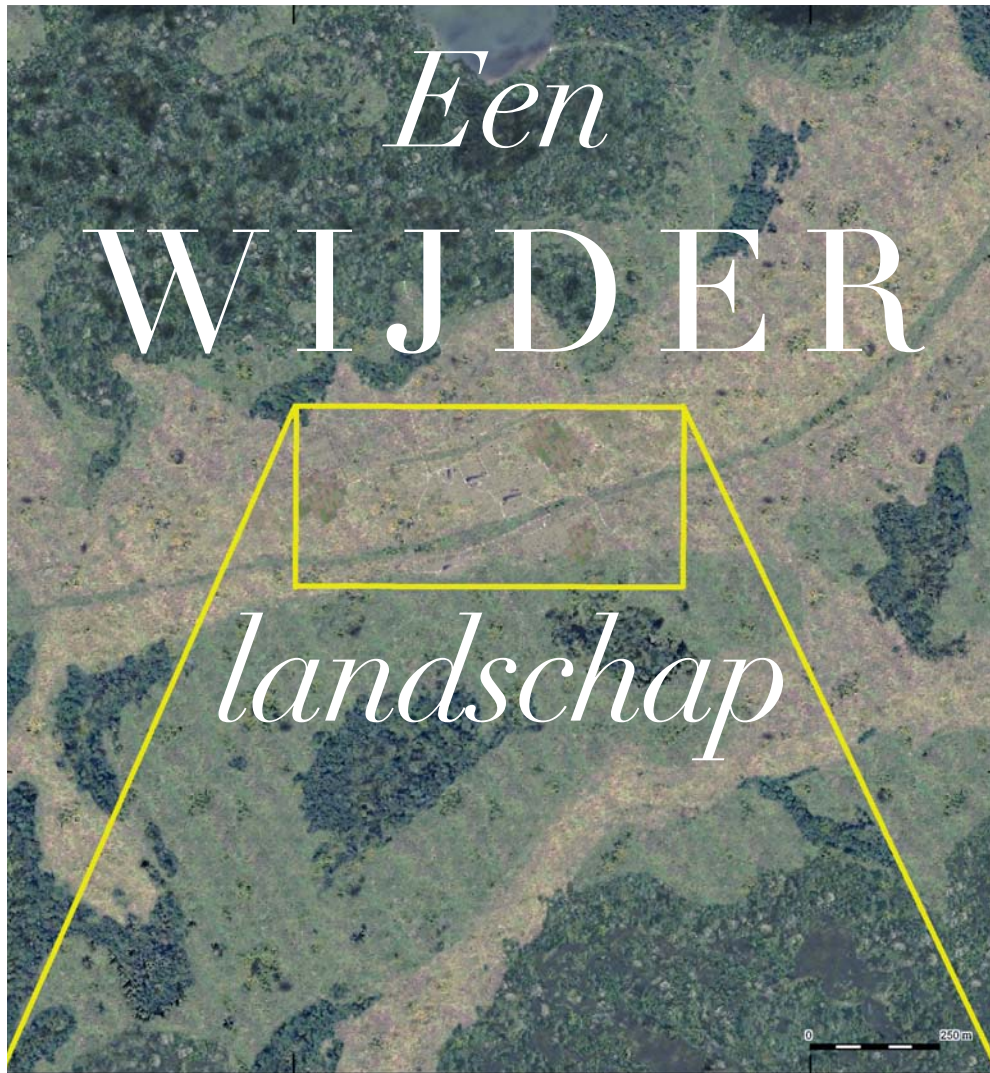

ERIC LOHOFSENIOR-ARCHEOLOOG BIJ
ADC/ARCHEOPROJECTEN
(AMERSFOORT)

In september 2008 promoveerde Stijn Arnoldussen in Leiden op onderzoek naar bronstijd-nederzettingen in het Nederlandse rivierengebied. In zijn proefschrift 'A Living Landscape' houdt hij de resultaten van verschillende opgegraven locaties tegen het licht en evalueert het bewoningsmodel van de 'zwervende erven'. Wat levert zijn analyse ons op?

1 - EEN VIRTUEEL GERECONSTRUEERDE BRONSTIJDLANDSCHAP IN DE OMGEVING VAN DE NEDERZETTING ZIJDERVELD. DE HOGERE DELEN, DE STROOMGORDELS, ZIJN INGERICHT DOOR DE MENS EN IN DE LAGERE DELEN STAAN BROEKBOSSEN.

NIEUWE IDEEËN VOOR HET ONDERZOEK NAAR DE INRICHTING VAN BRONSTIJD- NEDERZETTINGEN

De studie omvat zeven nederzittingsplaatsen die helaas niet volledig, maar wel voor een substantieel deel zijn opgegraven in het kader van civieltechnische ingrepen: Wijk bij Duurstede/De Horden/De Geer, Meteren/De Bogen, Rump/Eigenblok/Enspijk, Lienden, Tiel/Medel, Dodewaard en Zijderveld. Op al deze locaties zijn huisplattegronden uit de midden-bronstijd gevonden. Omdat in ieder geval vier van de zeven ontdekt zijn bij ingrepen met een tracékarakter, zowel noord-zuid (verbreding autosnelweg A2) als oost-west (goederenspoorlijn), kan verondersteld worden dat ze redelijk representatief voor het gehele rivierengebied zijn. Dat in dit gebied, zoals de titel al aangeeft, de dynamiek van het landschap in de vorm van zich verplaatsende stroomgordels van groot belang is voor elke bewoningsgeschiedenis, zal niet verbazen. Toch is de uiteindelijke indruk dat we deze tamelijk uitgestrekte nederzittingsplaatsen met hun huisplattegronden te danken hebben aan het feit dat het in de midden-bronstijd met die landschappelijke dynamiek nog wel meeviel, want in weerwil van de titel, kon daar blijkbaar enige eeuwen lang ongestoord door natuurgeweld gewoond worden. Het is duidelijk dat na de midden-bronstijd rivierdynamiek een rol speelt bij het verdwijnen of verplaatsen van de nederzettingen. Huisplattegronden uit de late bronstijd of nog later zijn in dit gebied schaars, maar vondsten wijzen wel op bewoning.

Arnoldussen hanteert een aanpak die hij analytisch noemt. Wat wil hij en waartoe leidt dat? Zijn doel is, kort samengevat in mijn woorden, iets over structuur en organisatie van een nederzittingsplaats te achterhalen zonder vooropgezette, vaak historische ideeën, te

gebruiken, die de interpretatie kunnen beïnvloeden. Er wordt dan ook gesproken over nederzittingsplaatsen en huisplaatsen en niet over nederzettingen of huizen en het woord erf is in dit stadium al helemaal taboe. Om bij dit laatste voorbeeld te blijven: een woonerf kan worden gedefinieerd als een groep grondsporen die direct betrekking hebben op een huis en daardoor aantoonbaar een structureel begrensde ruimte rond het huis vormen. Dat zal moeten worden aangetoond. In de optie van Arnoldussen hebben we voorlopig slechts een huisplaats: een huis met omliggende grondsporen waarvan nog moet worden afgewacht of ze een directe relatie tot het huis hebben. De grondsporen, of liever, hun onderlinge verbanden, moeten voor zichzelf spreken. Hoe verhouden die grondsporen, zoals paal- en staakrijen, palissaden, kuilen, waterplaatsen, spiekers en delen van huizen als gepaarde binnenstijlen, al dan niet corresponderende binnen en buitenstijlen zich tot elkaar?

Ik heb er geen moeite mee om een rij staakkuiltjes een hek te noemen, zonder dat uitvoerig met ingewikkelde technieken wordt aange-toond dat deze staakjes op een rij een formeel of statistisch verband met elkaar hebben. Maar toch is de lengte hier van belang, want een rij van tien palen hoeft geen hek te zijn. Wellicht gaat het om een structuur om hooi, gras of graanscholven te drogen. Maar wacht even, dat is toch een te vermijden historische interpretatie? Goed, dan formuleer ik de vraag analytisch: hoe lang moet een rij staken zijn om als zelfstandige eenheid in relatie tot bijvoorbeeld een huisplattegrond te worden gezien? Niet alleen de lengte is hier van belang, maar ook de afstand tot andere staakgroepen, in hoeverre staan korte staakrijen 'vrij' van langere? Nou, zo analytisch wordt het allemaal toch ook weer niet. Hier en daar is zelfs sprake van inconsequentie, bijvoorbeeld waar gepaarde huisstijlen in verband worden gebracht met de dakdragende constructie van een huis. Kan het zijn dat de bouwtechnische implicaties Arnoldussen ervan hebben weerhouden om de huisplattegronden op vergelijkbare wijze in samenstellende elementen de ontleden? Over zowel terminologie als analysemethode is dus nog wel het een en ander op te merken, maar het lijkt me hier niet de plaats daarvoor. De constructie van de huizen blijft in dit onderzoek overigens buiten beschouwing.

Na Huijts (1992, bouwtechnisch) en Waterbolk (2009, formele typologie) hebben we met dit proefschrift een aanpak die zowel een ondersteuning kan zijn van de manier waarop we tegen bouwtechnische kennis en huistypologie aankijken, als nieuwe inzichten kan verschaffen

Samenvatting

Het afgelopen decennium heeft geleid tot een sterke kennistoename over de bronstijd, de periode van 2000 tot 800 voor Chr. Bij opgravingen, uitgevoerd in het kader van aanleg van de Betuwelijn, VleuGel, de verbreding van de A2 en de ontwikkeling van bedrijventerreinen zoals bij Tiel-Medel, zijn aanzienlijke oppervlaktes van het voor-malige cultuurlandschap aangesneden. Daarmee is onze kennis over bronstijdbewoning in het rivierengebied aanzienlijk gestegen. In deze bijdrage bespreekt Eric Lohof het proefschrift van Stijn Arnoldussen die in 2008 een indrukwekkende synthese over dit onderwerp uitbracht.

2 - DE VERBREIDING VAN DE A2 TER HOOGTE VAN HET KNOOPPUNT EVERDINGEN, BIJ HET DORPJE ZIJDERVELD, LEIDDE TOT ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK WAARBIJ SPOREN WERDEN GEVONDEN VAN WOON-STALBOERDERIJEN EN STAKETSELRIJEN (RIJEN VAN KLEINE AANGEPUNTE PALEN).

tussen een bronstijdhuis en het in cultuur gebrachte landschap daar omheen. Zo is het opmerkelijkste resultaat voor de nederzettingenplaatsen in het rivierengebied dat er behalve spiekers weinig of geen andere archeologische resten in de vorm van staak- en paalgaten, hekwerken en kuilen zich zodanig tot een (van de) huisplattegrond(en) verhouden dat van een erf als een structureel begrensde ruimte rond het huis, gesproken kan worden. De hekwerken oriënteren zich blijkbaar op een bredere inrichting van het cultuurlandschap, waarin de oriëntatie en de locatie van de huisplaatsen slechts een onderdeel zijn. Dit is een belangrijk resultaat voor zowel de genese van dit cultuurlandschap als voor de ontwikkeling ervan, want het vertelt ons iets over de manier waarop het landschap is ingericht en wat het onderliggende economische systeem is waarop die inrichting is gebaseerd. Het is bovendien interessant te weten of dit resultaat ook van toepassing is in andere regio's en West-Friesland komt dan meteen in gedachten.

Het past in dit verband iets te zeggen over de beperkingen van het materiaal. Die zijn er zowel in tijd als in omvang. Wat dit laatste betreft: we weten niet waar de bewoners hun potten bakten, hun leer bewerkten en hun brons goten; kortom al die activiteiten die niet alleen een erf tot een erf maken, maar iets over de functionele indeling van huis en nederzetting kunnen vertellen. Wat de tijd betreft stuit Arnoldussen op dezelfde problematiek die in het hele land speelt: herkenbare huizen beginnen in enige aantallen pas met de grote woonstalhuizen in de midden-bronstijd. Otto Harsema sprak ooit ietwat spottend van 'het bouwbesluit van de 14e eeuw voor Christus'. Uit het (late)Neolithicum, de vroege en de eerste helft van de midden-bronstijd kennen we uit het rivierengebied geen overtuigende huisplattegronden, ook niet van locaties waar op grond van vondstmateriaal als aardewerkscherven en vuursteen een nederzetting mag worden verwacht. De weinige huisplattegronden die voor die perioden uit de rest van het land bekend zijn, tonen niet veel eenvormigheid, behalve dat ze vermoedelijk allemaal tweebeukig zijn geweest. Een omvangrijk bestand van huisplattegronden bestaat dus pas vanaf de tweede helft van de midden-bronstijd en dat is voor het rivierengebied niet anders dan in de rest van het land. Elke analyse van huisplattegronden kan daar pas beginnen en dat is niet de schuld van Arnoldussen. Over het ontbreken van oudere plattegronden zegt hij wel ongeveer alles wat er op dit moment over te zeggen valt, maar onbevredigend blijft het.

Voor mij is de grote winst van dit proefschrift

3 – DE TROTSE OPGRAVERS VAN ARCHOL BV TONEN HET GOEDBEWAARDE HOUT VAN EEN VAN DE STIJLEN VAN EEN BRONSTIJDBOERDERIJ VAN ZIJDERVELD.

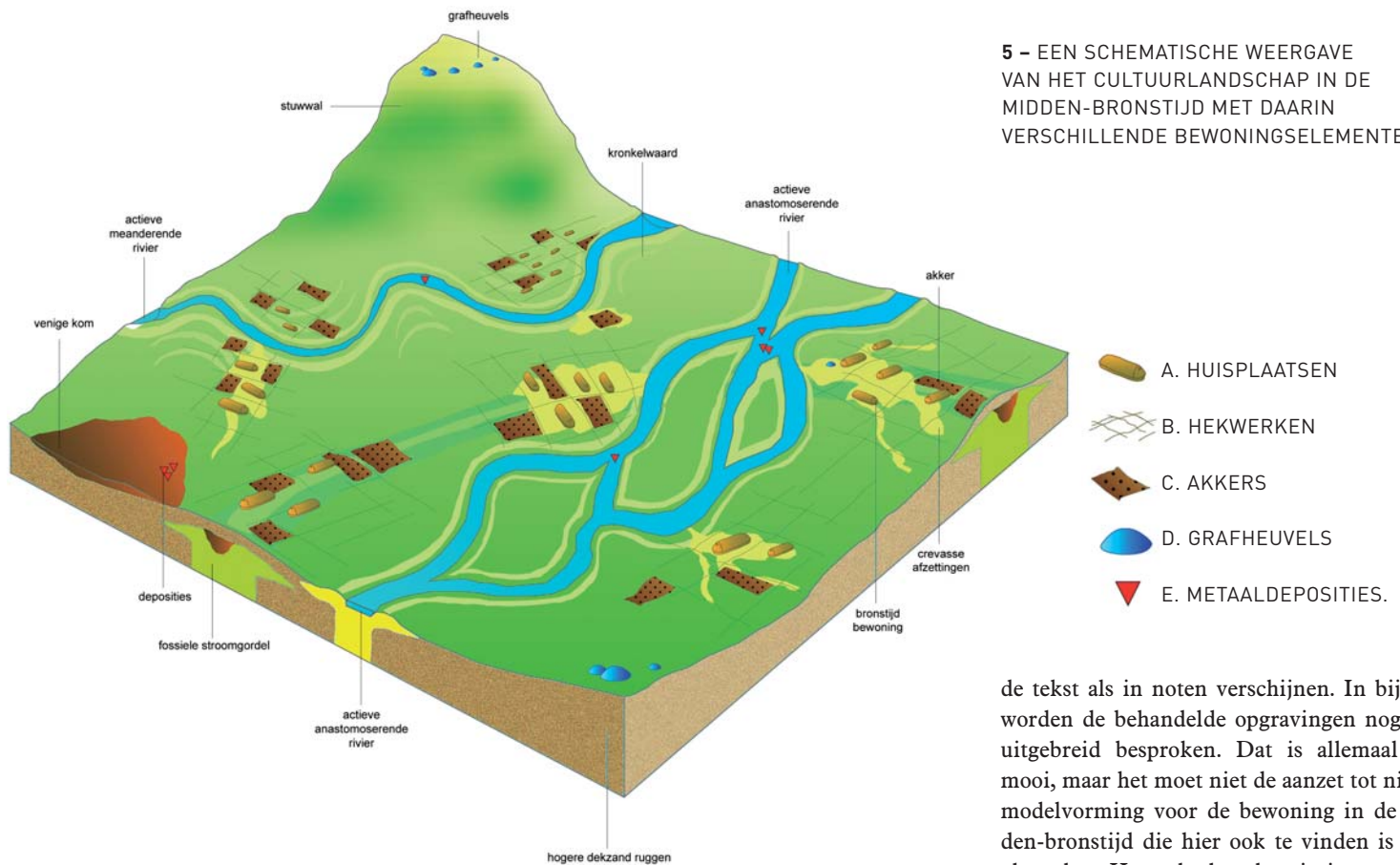
dat eindelijk eens enkele, wat ik beschouw als dogma's uit de Nederlandse archeologie over de bewoning in de bronstijd tegen het licht worden gehouden.

Dat geldt in de eerste plaats het 'model van de zwerfende erven' en in direct verband daarmee de vaak herhaalde bewering dat houten huizen een levensduur hebben van niet meer dan 25 jaar. De twee andere pilaren onder dit model zijn de veronderstelde uitputting van de grond en, van recente datum, een veronderstelde generatiecyclus die zou samenvallen met de bouw van een nieuw huis. Het model is ooit gemunt voor de ijzertijd in Oss-Ussen, maar de pakkende alliteratie dook al snel op in verhalen over de bronstijd en tegenwoordig kan men geen opgravingsverslag meer lezen, of er wordt kritiekloos naar verwezen.

Het is vaak onduidelijk of de schrijver dan de oorspronkelijke betekenis op het oog heeft van een huisverplaatsing over vrij grote afstanden (minimaal honderden meters) binnen een 'exploitatiegebied' waar de bewoners blijkbaar rechten doen gelden, of de obligate vervanging van een gammal huis door een nieuw huis op vrijwel dezelfde locatie. Dit laatste kan m.i. niet voor 'een model' doorgaan. Het is een verademing de overwegingen achter dit model voor wat de bronstijd betreft, nu eens kritisch te zien doorgenomen, aangevuld met nieuwe gegevens uit het rivierengebied, zoals de datering van palen uit huizen te Rump/Eigenblok en Zijderveld, die wijzen op een gebruik van minstens drie generaties. Ook de overige ankers van het zwerfende erven-model zitten in zeer los zand. Deze kritische evaluatie opent de mogelijkheid de beschikbare gegevens in een nieuw verband te plaatsen. Arnoldussen had hierover naar mijn mening nog wel iets meer mogen speculeren, maar dit

is al een welkome steen in een al te stille vijver.

Zo zou de lange levensduur in combinatie met de eerder vermelde aanwijzing dat de huizen zijn ingebed in een bredere opdeling en percellering van geëxploiteerde landschap, aanleiding kunnen geven tot de veronderstelling dat we niet zozeer met een bouwbesluit van doen hebben, maar met een landinrichtingsbesluit. Dat laat weer mogelijkheden tot speculaties over het begin van een infield/outfield-systeem en het gebruik van hooilanden in verband met het ('s winters) op stal zetten van vee. Ook het verband tussen nederzetting en grafritueel komt in een duidelijker daglicht (waartoe Bourgeois & Arnoldussen 2006 al een aanzet hebben gegeven): het landinrichtingsbesluit moet ook een grote invloed op het grafritueel hebben gehad. In dit verband moet me een opmerking van het hart over de onjuiste of vage vermelding die ik ook hier weer tegenkom betreffende het aantal personen in grafheuvels. De grafheuvels zijn tot in de midden-bronstijd dominant in het herkenbare beeld, maar daarin ligt slechts een minderheid van de totale bevolking begraven. Mijn schatting is dat in de vroege bronstijd niet meer dan 15% van de totale bevolking onder een grafheuvel is begraven. In de loop van de bronstijd worden er steeds meer grafheuvels opgeworpen en vanaf de tijd van het landinrichtingsbesluit, zo lijkt het nu, zijn in toenemende mate nabijzettingen in grafheuvels aangelegd. In de tweede helft van de midden-bronstijd ligt daar dus zeker méér dan 15% van de bevolking begraven. (Dit maakt de overgang naar de urnenvelden ook begrijpelijker.) Over de afstand tussen grafheuvel (of urnenveld) en nederzetting is het laatste woord nog niet gezegd, want de gegevens zijn meervoudig te interpreteren.

5 – EEN SCHEMATISCHE WEERGAVE VAN HET CULTUURLANDSCHAP IN DE MIDDEN-BRONSTIJD MET DAARIN VERSCHILLENDE BEWONINGSELEMENTEN.

Dat de locatiekeuze van de nederzetting in het rivierengebied zou zijn bepaald door oudere grafheuvels is een opmerking waarvan eerder de wens de vader van de gedachte dan dat zij door de feiten is onderbouwd en bovendien in strijd met de elders verwoorde observatie dat in het rivierengebied elke beschikbare locatie voor bewoning is benut. Allicht liggen daar dan oudere archeologische resten.

Min of meer onderbelicht blijft de omvang van de gehuchten in de midden-bronstijd. Inmiddels is duidelijk dat geïsoleerde woonstalhuzen niet de norm zijn geweest. Dit geldt niet alleen voor het rivierengebied, maar voor het gehele land, getuige de (meestal) recente opgravingen in Son & Breugel/Ekersrijt, Medemblik en andere plaatsen in West Friesland, Hattemerbroek, Borger en Angelsloo-Emmerhout van nederzettingen met meerdere huizen, waarvan tenminste een deel gelijktijdig is. Een omissie is ook dat onvoldoende in wordt gegaan op de verschillen in grootte, inrichting en oriëntatie van huizen, zoals te vinden in Zijderveld, Rump/Eigenblok en Meteren/De Bogen. De grootte van de huizen lijkt te corresponderen met de capaciteit van omliggende spiekers, maar in hoeverre zijn ze gelijktijdig en in hoeverre kunnen ze een functioneel verschillende rol hebben gehad binnen een nederzetting(splaats)? Dat hier geen sprake is van formele sociale differentiatie (d.w.z. niet geba-

seerd op verwantschap en leeftijd) lijkt me een juiste conclusie. De veeg uit de pan naar de simplificaties die Timothy Earle over de Deense situatie ten beste geeft, lijkt me ook passend en terecht.

Het blijft onbevredigend dat we over de expansie van de nederzettingenplaats niets meer te weten komen. Ter verontschuldiging moet worden gezegd dat dit gedeeltelijk samenhangt met een algemeen probleem: we kennen de begrenzingen van dit soort grotere nederzettingen niet of nauwelijks. De beperkingen van het huidige onderzoek zijn mede gevolg van de recente wetgeving waarbij de omvang van een opgraving wordt bepaald door de verstoorder en niet door de archeologische gemeenschap of de archeologische onderzoeksagenda. Hoewel deze wet zijn voordelen heeft, is dit duidelijk een van de grote nadelen.

De schrijfstijl van Arnoldussen is compact, maar helder. Er is geen jargon of modieuze prietpraat, zelfs het woord *off site* ben ik niet tegengekomen. Ook een verademing. Er is oog voor antropologische parallellen, al worden die iets te eenzijdig in West-Afrika en Azië gezocht, waar voorbeelden uit Noord-Amerika meer voor de hand liggen. Tenslotte vinden we daar vergelijkbare stroomgordellandschappen in een gematigde klimaatzone. Het is niet duidelijk waarom literatuurverwijzingen zowel in

de tekst als in noten verschijnen. In bijlagen worden de behandelde opgravingen nog eens uitgebreid besproken. Dat is allemaal heel mooi, maar het moet niet de aanzet tot nieuwe modelvorming voor de bewoning in de midden-bronstijd die hier ook te vinden is overvleugelen. Het geboden descriptieve systeem voor huisplattegronden uit de midden-bronstijd zal ongetwijfeld nog vaak in allerlei publicaties opduiken. Daarmee is zeker niet het laatste woord gezegd over bronstijderven, de organisatie van nederzettingen of over de methode om daar achter te komen. Het boek van Arnoldussen is wel aanbevolen literatuur voor wie inspiratie wil opdoen voor een nieuwe interpretatie van de grote veranderingen die zich halverwege de midden-bronstijd in heel Nederland voordoen en waarvan we de omvang ons nog maar vrij kort bewust zijn.

Literatuur

- Arnoldussen, A., 2008: *A Living Landscape. Bronze Age settlements in the Dutch River Area (c. 2000-800 BC)*, Side Stone, Leiden.
- Bourgeois, Q., & Arnoldussen, S., 2006, *Expressing monumentality: some observations on the dating of Dutch Bronze Age barrows and houses*, Lunula, *Archaeologia Protohistorica* XIV, 13-25.
- Harsema, O.H., 1993, *Het nieuwe Drentse bouwbesluit van 1400 v. Chr.* *Westerheem* 43, nr. 3, 101-109.
- Huijts, C.S.T.J., 1992, *De voor-historische boerderijbouw in Drenthe. Reconstructiemodellen van 1300 vóór tot 1300 na Chr.* Stichting Historisch Boerderij-onderzoek, Arnhem.
- Waterbolck, H.T., 2009, *Getimmerd Verleden. Sporen van voor- en vroeghistorische houtbouw op de zand- en kleigronden tussen Eems en IJssel.* Barkhuis Publishing, Groningen. ■